

Sociologisme: een produkt van een misleidende zegswijze?¹

A. Th. Derksen *

'Error is never so difficult to be destroyed as when it has its root in language'.

Jeremy Bentham²

Een onderwerp dat de afgelopen jaren opnieuw de aandacht van verschillende sociologen gewekt heeft, is de vraag naar de verhouding tussen sociologie en psychologie.³ Iets preciezer geformuleerd gaat het hier om de vraag of de eerstgenoemde wetenschap al dan niet autonoom is ten opzichte van de laatste. Onder een dergelijke zelfstandigheid blijken dan verscheidene zaken verstaan te kunnen worden.

In de eerste plaats wordt van een autonome sociologie gesproken wanneer het studieobject van sociologen verschilt van dat van psychologen.⁴ Dit laatste is het geval wanneer kenmerken van zaken als groepen, structuren, instituties en maatschappijen niet of niet volledig gevormd worden door kenmerken van individuen. De gedachte van een autonome sociologie in de zojuist genoemde betekenis is b.v. vertolkt door sociologen uit de funktionalistische en historisch-materialistische oriëntatie.⁵ Kritiek op deze opvatting is o.a. geformuleerd door Max Weber,⁶ Norbert Elias,⁷ Hans J. Hummell en Karl-Dieter Opp.⁸

In de tweede plaats spreekt men van een zelfstandige sociologie wanneer het onmogelijk zou zijn sociologische uitspraken uit psychologische hypothesen af te leiden.⁹ Een falsifikatie van de stelling dat dit inderdaad het geval is, kan in het werk van Hummell en Opp aangetroffen worden. Ze laten nl. zien dat de sociologische hypothese 'Hoe geïntegreerder artsen-groepen zijn, des te groter de bereidheid van deze groepen tot het aanbrengen van verandering' te deduceren is uit de psychologische uitspraak 'Hoe vaker activiteiten beloond worden, des te vaker worden deze uitgevoerd'.¹⁰

In de derde plaats wordt met de uitspraak dat sociologie autonoom is

* Geboren in 1946. Studeerde sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, thans wetenschappelijk medewerker binnen de vakgroep Theorie en Methodologie van het Sociologisch Instituut te Utrecht.

ten opzichte van psychologie beweerd dat verklarende sociologische uitspraken nooit psychologisch van aard zijn. Deze gedachte, die ik in het onderstaande met de term 'sociologisme' zal aanduiden, is o.a. door Emile Durkheim verkondigd.¹¹

In dit opstel wil ik nu de gissing uitspreken dat de zojuist aangehaalde opvatting — verklarende sociologische uitspraken bezitten nooit een psychologisch karakter — op een bepaalde misleidende zegswijze berust. Voordat ik ga vertellen om welke uitdrukkingswijze het hier gaat, zal ik de inhoud van het begrip sociologisme nader omschrijven en een beredenering geven van mijn veronderstelling dat het sociologisme onhoudbaar is. Hierop aansluitend volgt dan nog een uitleg van de betekenis waarin ik de term 'misleidende zegswijze' zal gaan gebruiken.

Exact geformuleerd versta ik onder sociologisme de overtuiging dat iedere verklarende sociologische uitspraak niet tegelijkertijd psychologisch van aard is, dan wel niet zonder betekenisverandering in een psychologische uitspraak omgezet kan worden.¹² Anders uitgedrukt betreft het de gedachte dat het doen van een z.g. sociologische uitspraak van een verklarend type nooit gelijk staat aan, of nooit neerkomt op, het formuleren van een psychologische uitspraak. Ter toelichting plaats ik bij deze omschrijving de volgende drie opmerkingen. Onder verklarende uitspraken worden hier uitsluitend z.g. 'als... dan' of 'hoe meer... des te' uitspraken verstaan.¹³ Het gaat hier om uitspraken waarin causale verbanden gelegd worden tussen twee (of meer) variabelen. Voorbeelden hiervan zijn uitspraken als 'Hoe hoger de stand van de techniek in een samenleving, des te democratischer de beslissingsstructuren in deze samenleving' en 'Als een maatschappij gedifferentieerder wordt, zal het aantal bureaucratische instellingen hierin toenemen.' Een tweede opmerking heeft betrekking op de inhoud van het begrip sociologische uitspraak. Sociologisch noem ik iedere uitspraak die door een socioloog als zodanig wordt aangemerkt. (Ik ben zo vrij om aan te nemen dat de gegeven voorbeelden van een verklarende uitspraak door sociologen van dit adjektief voorzien zullen worden.¹⁴ De derde en laatste toelichtende kanttekening gaat over de groep van uitspraken die ik als psychologisch aanduid. Tot deze categorie worden hier alle uitspraken gerekend die — korrekke dan wel inkorrekke — informatie geven omtrent 'human nature'.¹⁵ Te wijzen is in dit verband op uitspraken als 'Mensen worden agressief wanneer hun behoeften gefrustreerd worden', 'Individueen beschouwen het eigene superieur aan het onbekende', 'Als mensen geen steun voor hun opvattingen vinden bij anderen, zullen zij deze ideeën eerder opgeven dan wanneer zij deze steun wel

bezitten' en 'Personen verrichten handelingen eerder wanneer ze hiervoor beloond worden'.¹⁶ Psychologische uitspraken pretenderen met andere woorden informatie te verschaffen over gedragsmechanismen waarmee individuen zouden zijn toegerust.¹⁷

Het paradepaard van de aanhangers van het sociologisme is Emile Durkheim. Overeenkomstig zijn bewering dat de maatschappij een werkelijkheid met een eigen aard is zijn sociale verschijnselen volgens hem uitsluitend 'vanuit de maatschappij' te verklaren.¹⁸ De centrale verklaringsbeginselen van de sociologie moeten aldus Durkheim derhalve gevormd worden door onherleidbare wetten betreffende de organisatie van maatschappijen als zodanig, die volledig onafhankelijk zijn van psychologische principes.¹⁹

Deze opvattingen bevatten de gedachte dat het doen van verklarende sociologische uitspraken niet gelijk staat aan (of niet neer komt op) de formulering van psychologische uitspraken. Voor deze stelling zouden volgens Durkheim — en zijn vele geestelijke nazaten — de bevindingen van zijn studie *Le Suicide* een treffende ondersteuning vormen. Zoals bekend varieert volgens deze resultaten de mate waarin mensen geneigd zijn tot het plegen van zelfmoord met het type omgeving waarin zij zich bevinden.²⁰ Zo bleken in situaties die gekenmerkt werden door een relatief hoge graad van integratie minder zelfmoorden voor te komen dan in situaties waarin een relatief zwakke binding tussen de mensen aanwezig was. Daarnaast zouden schommelingen in het zelfmoordcijfer veroorzaakt worden door verschillen in de mate waarin menselijke samenlevingen of groepen gekenmerkt worden door normonzekerheid of anomie: naarmate een situatie een hogere graad van anomie liet zien, werden hierin meer zelfmoorden begaan. In het optreden van zelfmoord kwamen met andere woorden regelmatigheden voor die afhankelijk bleken te zijn van het soort omgeving waarin individuen zich bevonden.

Zoals gezegd heeft Durkheim deze bevinding opgevat als een bevestiging van zijn these dat verklarende sociologische uitspraken nooit identiek zijn aan — of nooit zonder betekenisverandering omgezet kunnen worden in — psychologische uitspraken. Zo stelde hij naar aanleiding van zijn zelfmoordstudies dat het gebleken is dat de zelfmoordcijfers niet uit individuele predisposities, maar enkel en alleen 'uit de aard van de maatschappij zelf', in dit geval uit bepaalde variabele organisatiekenmerken van de maatschappij als zodanig begrijpelijk gemaakt kunnen worden. Daarmee is — nog steeds volgens Durkheim — duidelijk geworden dat de maatschappij inderdaad een instelling sui generis is: dat ze specifieke organisatiekenmerken bezit die niet op eigenschappen van afzonderlijke indivi-

duen terug te voeren zijn en waarvan de invloed op het sociale leven dan ook niet psychologisch maar enkel op basis van bijzondere wetmatigheden in de organisatie van gehele maatschappijen verklaard kan worden.²¹

Terwijl ik niet wil ontkennen dat het plegen van zelfmoord in de ene maatschappelijke situatie vaker voorkomt dan in de andere, lijkt me de konklusie die Durkheim uit dit gegeven trekt, nl. dat de bewuste handeling uitsluitend 'uit de aard van de maatschappij' verklaard kan worden onjuist. Mijn stelling dat Durkheim ter verklaring van het zelfmoordverschijnsel uitsluitend een psychologische uitspraak gehanteerd heeft zal ik als volgt beredeneren.

Zoals opgemerkt, verklaart Durkheim variaties in zelfmoordcijfers o.a. met behulp van verwijzingen naar verschillen in maatschappelijke situatie waarin mensen zich bevinden. Durkheim gaat er kennelijk vanuit dat het aan individuen eigen is om in de ene situatie eerder de bewuste handeling te verrichten dan in een andere. Altijd, zo luidt in feite Durkheims verklarende — en door hem als sociologisch bestempelde — uitspraak, zal iemand die in een situatie van geringe integratie of normzekerheid verkeert, eerder tot het plegen van zelfmoord overgaan dan wanneer hij zich in een toestand van hogere integratie of normvastheid bevindt.²² Durkheims verklaring van het optreden van zelfmoord is dus gewoon in psychologische termen gesteld: er wordt uitsluitend in beweerd dat individuen altijd geneigd zijn zich zus en zo te gedragen. De bewuste verklarende uitspraak geeft anders uitgedrukt louter een antwoord op de vraag hoe het beestje dat mens heet in elkaar zit. De opmerkingen over 'de maatschappij als een sui generis' en de veronderstelde noodzaak tot het geven van verklaringen 'vanuit de eigen natuur van de samenleving' missen in deze kontekst dan ook iedere grond.²³ Dit laatste komt ook mooi naar voren wanneer het begaan van zelfmoord beschouwd wordt als een aktiviteit om zich van een als onprettig of ondraaglijk ervaren situatie los te maken (Een interpretatie die me in vele gevallen juist lijkt te zijn). Durkheims verklarende sociologische uitspraken blijken dan nl. uitsluitend de volgende psychologische uitspraken tot uitdrukking te brengen: 'Mensen hebben behoefte aan een bepaalde mate van integratie en normzekerheid', 'Als deze behoeften niet bevredigd worden zullen ze zich eerder unhappy gevoelen op grond waarvan ze dan eerder de hand aan zichzelf zullen slaan'. De socioloog Durkheim blijkt dus een voorloper geweest te zijn van de psychologen die zich bezig houden (hebben gehouden) met het opstellen van lijstjes met 'basic human needs.'

Op dit psychologische karakter van Durkheims verklaringen van het genoemde verschijnsel is al eerder door sociologen als Homans,²⁴ König²⁵

en Hummell geweest. 'Faktisch hat Durkheim immer Sozialpsychologie betrieben, so vor allem in seiner Arbeit über den Selbstmord' aldus de laatstgenoemde.²⁶ Het is mijn indruk dat sociologen die deze uitleg delen een kleine minderheid vormen. Talloze keren is en wordt Durkheims zelfmoordstudie aangehaald om de bewering te ondersteunen dat sociologen een 'eigen' soort van verklaring hanteren.

Voordat ik nu overga tot een bespreking van de zegswijze die wel eens verantwoordelijk zou kunnen zijn voor het ontstaan en het voortbestaan van het idee dat verklarende sociologische uitspraken nooit identiek zijn aan psychologische uitspraken, zal ik u uitleggen wat ik onder een misleidende zegswijze versta. In navolging van Gilbert Ryle reken ik hier elke uitspraak toe die op grond van haar grammatikale of syntaktische vorm gemakkelijk het ontstaan van een inkorrekte gedachte in de hand werkt.²⁷ In termen van Ryle gaat het hier om

'...expressions which occur in non-philosophical discours which, though they are perfectly clearly understood by those who use them and those who hear or read them, are nevertheless couched in grammatical or syntactical forms which are in a demonstrable way *improper* to the state of affairs which they record (or the alleged states of affairs which they profess to record). Such expressions can be reformulated...into expressions of which the syntactical form is proper to the facts recorded (or the alleged facts to be recorded). When an expression is of such a syntactical form that it is improper to the fact recorded, it is systematically misleading in that it naturally suggests to some people...that the state of affairs recorded is quite a different sort of the state of affairs from that which it in fact is.'²⁸

Voorbeelden van dergelijke misleidende uitspraken zijn opmerkingen als 'Mr. Baldwin is a being' en 'Virtue is its own reward.'

De misleidende werking van de eerste uitspraak ligt volgens Ryle in het feit dat ze sommige mensen verleidt tot de aanname van zoiets als 'Het Zijnde.'

Dit laatste zou dan toegeschreven moeten worden aan de syntaktische en grammatikale gelijkenis die de bewuste uitspraak vertoont met een uitspraak als 'Mr. X is a statesman'. Deze identiteit doet naar de mening van Ryle nl. de onjuiste gedachte ontstaan dat in de uitspraak 'Mr. Baldwin is a being' evenals in de laatstgenoemde uitspraak aan een subjekt een bepaald predikaat wordt toegekend. Met 'Mr. B. is a being' zou daarentegen in feite alleen beweerd worden dat er ene heer bestaat die luistert naar de naam Baldwin. De andere uitspraak 'Virtue is its own reward' is qua vorm identiek aan een uitspraak als 'Jantje verdient een pak slaag' en leidt volgens Ryle op grond van dit feit tot de postulering van de 'universal'²⁹

deugdzaamheid. Het Platoonse idee dat b.v. rechtvaardigheid, gelijkheid en vooruitgang een speciaal soort objecten vormen, zou met andere woorden gegeneerd worden door de omstandigheid dat uitspraken over begrippen als rechtvaardigheid, gelijkheid, etc. nogal eens dezelfde structuur bezitten als uitspraken over personen en andere aanwijsbare onderwerpen.

Zoals bekend hebben Durkheim en vele andere sociologen laten zien dat sommige menselijke gedragingen variëren met de omgeving of maatschappelijke situatie.³⁰ Deze bevinding wordt vaak tot uitdrukking gebracht met de zegswijze dat de omgeving of maatschappij het individu dan wel het menselijk gedrag bepaalt. Ik wil nu de gissing lanceren dat de zojuistgenoemde zegswijze verantwoordelijk is voor het ontstaan en het voortbestaan van het sociologisme.

Gemakkelijk is in te zien dat de grammatikale structuur van de uitlating 'De maatschappij (omgeving) bepaalt het menselijk gedrag' een simpele is: x bepaalt y . Aanwezig is alleen een onderwerp, een vorm van het werkwoord bepalen en een lijdend voorwerp. Naast de bewuste zegswijze kunnen als voorbeelden van uitspraken met het genoemde type structuur uitlatingen aangehaald worden als: 'De chef bepaalt het inkomen van zijn ondergeschikte' en 'De gevangenisdirecteur bepaalt het gedrag van de gevangene.' Kenmerkend voor deze laatste twee uitspraken is de omstandigheid dat verwezen wordt naar een bepaalde aktor oftewel een persoon die door middel van een bepaalde wilsakt een bepaalde handeling verricht. Deze uitspraken kunnen dan ook in letterlijke zin waar zijn: personen (althans velen van hen) beschikken inderdaad over het vermogen om allerlei zaken — waaronder het gedrag van personen — naar hun hand te zetten. Het misleidende karakter van een uitspraak als 'De omgeving bepaalt het menselijk handelen' (of in iets meer gepreciseerde vorm: 'Productieverhoudingen bepalen het menselijk bewustzijn') lijkt me nu te liggen in het feit dat ze op grond van haar grammatikale en syntaktische identiteit met uitspraken als 'De chef bepaalt...' en 'De gevangenisdirecteur bepaalt...' eveneens gelezen wordt (kan worden) als een bewering of konstatering dat een bepaald lijdend voorwerp in letterlijke zin bepaald wordt door een bepaald onderwerp. Ik spreek hier van misleidend omdat het absurd zou zijn te stellen dat een omgeving — een maatschappij of b.v. een productieverhouding — gelijk een menselijk persoon bepaalde mensen naar haar hand zet.⁸¹ De uitspraak 'De omgeving (maatschappij) bepaalt iemands geneigdheid tot het plegen van zelfmoord' kan met andere woorden onmogelijk op een zelfde manier als 'Minister Duisenberg bepaalt de begroting' gelezen worden. De eerstgenoemde uitspraak zegt enkel

en alleen dat b.v. in situatie a. mensen een grotere geneigdheid tot het plegen van zelfmoord aan de dag leggen dan in situatie b.³² Maar — zoals gezegd — zou het wel eens kunnen zijn dat dit op grond van de genoemde gelijkenis over het hoofd wordt gezien. Het is mijn hypothese dat een dergelijke miskenning de opvatting ingeeft dat verklarende sociologische uitspraken nooit een psychologisch karakter bezitten. Dit verschijnsel zou dan toegeschreven kunnen worden aan het feit dat de bewuste foutieve duiding de gedachte impliceert dat er in de samenleving naast handelende individuen ook nog handelende maatschappelijke entiteiten te onderkennen zijn. Veelzeggend vind ik in dit verband dat bij Durkheim verschillende uitlatingen aangetroffen kunnen worden waarin maatschappelijke situaties inderdaad als handelende krachten voorgesteld worden. In *Le Suicide* stelde hij b.v. dat 'Collective tendencies . . . are forces as real as cosmic forces, albeit of a different nature; they likewise act on the individual from without, though through other channels'. 'The important thing', aldus nog steeds Durkheim, 'was to recognize their reality and conceive them as a set of forces which determine our behavior from without, just like the physico-chemical forces to whose influence we are subject. So truly are they phenomena (choses) sui generis, and not verbal entities, that one can measure them and compare their relative magnitude, as one does the strength of electric currents or of sources of light'.³³ Bij deze reïfikatie van omgevingsfactoren lijkt me het sociologisme goed aan te sluiten. Een dergelijke koppeling vindt metterdaad plaats in een sociologie-inleiding van R. P. Cuzzort, waarin nl. binnen de kontekst van een weergave van Durkheims zelfmoordstudie opgemerkt wordt dat de mens meer is dan de som van zijn biologische en psychologische natuur omdat deze laatste '(is) captive of social forces extending beyond him and shaping his private fate'.³⁴

Kort weergegeven komt de hoofdgedachte van dit opstel dus neer op de bewering dat het idee volgens welke het doen van verklarende sociologische uitspraken nooit gelijk staat aan het formuleren van psychologische uitspraken, ingegeven wordt door een misleidende werking van een door sociologen vaak gehanteerde uitdrukkingswijze als 'de omgeving (de maatschappij) bepaalt het menselijk gedrag.' De aanhangers van deze idee zouden het feit over het hoofd zien dat het werkwoord 'bepalen' in deze uitspraak in een andere betekenis wordt gebruikt dan in uitspraken als 'De bestuursleden van de KNSB bepalen het aantal uit te reiken toegangskaartjes' en 'De prijs van benzine is door de olieministers van de OPEC landen op honderd gulden per vat bepaald.'

Ter afsluiting wil ik de stelling opwerpen dat alle z.g. sociologische uitspraken van een verklarend type identiek zijn aan — of zonder betekenisverandering omgezet kunnen worden in — uitspraken die iets pretenderen te zeggen omtrent 'human nature.' Verklarende uitspraken zijn immers per difinitie algemene wet uitspraken (als dit... zal dat *altijd* het geval zijn), terwijl kenmerken van zaken waarmee sociologen zich bezig zeggen te houden — groepen, instituties, structuren, etc. — naar mijn mening volledig gevormd worden door kenmerken van individuen. Dit laatste is dan het geval omdat deze sociologische termen enkel aanduidingen zijn voor verzamelingen van *individuen*.

Noten

1. De redactie van *Mens en maatschappij* dank ik voor het plaatsen van enkele aanmerkingen bij de voorlaatste versie van dit opstel.
2. Zie de pagina die onmiddellijk voorafgaat aan het eerste hoofdstuk van C. K. Ogden and I. A. Richards, *The meaning of meaning*, London, 1956.
3. Zie b.v. H. J. Hummell und K. D. Opp, *Die Reduzierbarkeit von Soziologie auf Psychologie. Eine These, ihr Test und ihre theoretische Bedeutung*, Braunschweig, 1971. Een samenvatting van dit boek is te vinden in het door de genoemde personen geschreven boek *Soziales Verhalten und soziale Systeme*, Frankfurt, 1973, pp. 11-39; H. F. Spinner, 'Science without Reduction. A Criticism of Reductionism, with special Reference to Hummell and Opp's *Sociology without Sociology*', in: *Inquiry*, 1973, Vol. 16, pp. 16-94; G. Eberlein (Hrsg.), *Reduktion oder Integration in den Sozialwissenschaften?*, Eine methodologische Kontroverse, Düsseldorf, 1974; A. Bohnen, *Individualismus und Gesellschaftstheorie*, Tübingen, 1975; V. Vanberg, *Die zwei Soziologien*, Tübingen, 1975; W. Bühl, *Reduktionistische Soziologie; Soziologie als Naturwissenschaft?*, München, 1974, pp. 45-56; G. C. Homans, 'The Sociological Relevance of Behaviorism', in: R. L. Burgess and Don Bushell Jr., *Behavioral sociology, the instrumental analysis of social process*, New York, 1969, pp. 1-23; G. C. Homans, 'The Relevance of Psychology to the Explanation of Social Phenomena' in: R. Borger and F. Cioffi, *Explanation in the Behavioral Sciences*, Cambridge, 1970, pp. 313-329, 340-343.
4. Hummell & Opp, 1973, p. 15.
5. Vanberg, 1975, pp. 161-239.
6. Vanberg, 1975, pp. 102-104.
7. Elias, N., *Was ist Soziologie*, München, 1970, pp. 9-17.
8. Hummell & Opp, 1973, pp. 21-25.
9. Hummell & Opp, 1973, pp. 16 e.v.
10. Hummell & Opp, 1973, pp. 25-27.
11. Zie het onderstaande.
12. De zinsnede 'dan wel niet zonder betekenisverandering in een psychologische uitspraak omgezet kan worden' is hier aangebracht omdat in sociologische uitspraken — altijd? — kenmerken van kollektiva worden opgevoerd ('Hoe indus-

triëler een samenleving, des te hoger de hierin aanwezige vertikale mobiliteit').

13. Zie b.v. K. D. Opp, *Methodologie der Sozialwissenschaften*, Reinbek bei Hamburg, 1970, p. 33.

14. Misschien is het zo dat in alle als sociologisch aangemerkte uitspraken iets gezegd wordt over groepen, kollektiva, instituties en maatschappijen.

15. Het gaat me hier om een definitie die ook door Homans wordt gehanteerd 'As for *psychological*, the problem is no more difficult as far as the use of the word is concerned. As I use it, it refers to a certain class of propositions: propositions of the sort characteristically stated and tested by men who call themselves psychologists. It is in this sense that the most general propositions I use in explanation are psychological. The word for me means nothing more than that. Much more important than the meaning of the word is the nature of the propositions themselves. They are characteristically statements about the behavior of men as men and not statements about societies or social groups as such. If you like, they are statements about the behavior of individuals.' Zie: G. C. Homans, 'Commentary', in: *Sociological inquiry*, 1964, Vol. 34, pp. 221-231.

Ik wil hierbij opmerken dat in deze definitie allerminst de invloed van omgevingsfactoren op menselijke gedragingen uitgesloten wordt. Het zou onjuist zijn te veronderstellen dat laatstgenoemde factoren veronachtzaamd worden in uitspraken die doorgaans als psychologisch worden beschouwd (uitspraken gedaan binnen de wetenschap psychologie). Denk b.v. aan uitspraken als 'Hoe bedreigender de omgeving voor personen is, des te sterker zullen zij toenadering tot elkaar zoeken', 'Hoe sterker iemand door een situatie gefrustreerd wordt, des te agressiever zal hij zich hiertegen opstellen', 'Hoe kleiner de mogelijkheden zijn voor ontsnapping aan de macht van agressoren, des te eerder zullen personen zich met hun agressoren gaan identificeren' (Freud).

16. De gegeven uitspraken hebben al dan niet expliciet de 'als...dan' vorm.

17. Gedrag moet hier in een ruime zin opgevat worden: tot een gedraging reken ik ook een mentalistische gebeurtenis (het zich onprettig gaan voelen b.v.).

18. Ik wil op het feit wijzen dat er verschillende interpretaties van Durkheims sociologisme in omloop zijn. Zo is b.v. beweerd dat Durkheim geen bezwaar zou hebben tegen psychologie wanneer deze als een 'psychologie sociale' zou worden ingevuld. Zijn sociologistische uitlatingen zouden dan uitsluitend geïnterpreteerd moeten worden als een protest tegen een instinktenpsychologie, een psychologie waarin het bestaan van relatieve kenmerken van menselijke gedragingen, d.w.z. kenmerken die niet aangeboren en daarmee altijd aanwezig zijn, miskend wordt. Zie hiervoor b.v. H. G. Schütte, *Der empirische Gehalt des Funktionalismus*, Meisenheim, 1971, p. 89.

Wanneer deze uitleg juist is, worden in mijn verhaal Durkheims ideeën ten onrechte als object van kritiek opgevoerd. Overigens ben ik van mening, dat Durkheims ideeën vele keren gebruikt worden om een sociologistische positie te ondersteunen.

19. Deze bewering ontleen ik aan het genoemde boek van Bohnen (zie noot 3). Op pag. 15 staat nl. 'Die obersten Erklärungsgrundsätze der Soziologie müssen demnach irreduzible, von psychologischen Prinzipien völlig unabhängige Gesetze der Organisation von Gesellschaften als solchen sein.'

20. In feite toetste Durkheim zijn hynthesen op 'groepsniveau'. Hij was van

- mening dat het korrekt is naar 'individueel niveau' over te stappen. Zie hiervoor: K. D. Opp, *Abweichendes Verhalten und Gesellschaftsstruktur*, Darmstadt und Neuwied, 1974, p. 80.
21. Zie Bohnen, pp. 19/20: 'Es hatte sich ja herausgestellt, dass die soziale Selbstmordrate nicht aus individuellen Prädispositionen, sondern nur 'aus der Natur des Gesellschaft selbst', in diesem Falle aus bestimmten variablen Zuständen der Organisation der Gesellschaft als solcher verständlich gemacht werden konnte. Damit aber ist allem Anschein nach offenbar geworden, dass die Gesellschaft in der Tat ein Gebilde sui generis darstellt: dass sie spezifische Organisationsmerkmale besitzt, die sich nicht auf Eigenschaften einzelner Individuen zurück führen lassen und deren Einfluss auf das soziale Leben infolgedessen auch nicht psychologisch, sondern nur auf der Grundlage besonderer Gesetzmäßigkeiten der Organisation ganzer Gesellschaften erklärt werden kann'.
 22. Ik zie hier gemakshalve af van het altruistische zelfmoordtype dat Durkheim onderscheidde. In werkelijkheid is er sprake van een kurvilineair verband: vanaf een gegeven punt leidt meer integratie tot een hogere geneigdheid tot het plegen van zelfmoord.
 23. Met deze laatste stelling is niet beweerd dat de bewuste opmerkingen in een andere kontekst wel enige grond zouden bezitten.
 24. Zie Homans, 1969, pp. 17-20.
 25. König, R., 'Emile Durkheim: Suicide - Nachwort', in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1973, 25, pp. 1-22.
 26. Hummell, H. J., 'Psychologische Ansätze zu einer Theorie sozialen Verhaltens,' in: R. König, *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, Stuttgart, 1969, p. 1162.
 27. Ryle, G., 'Systematically misleading expressions', in: *Proceedings of the Aristotelian society*, 1931-32, 32, p. 139-170. Opnieuw afgedrukt in R. Rorty (Ed.), *The linguistic turn*, Chicago en London, 1970, pp. 85-100. Bij Ryle gaat het uitsluitend om de produktie van inkorrekte uitspraken die tot het terrein van de wijsbegeerte gerekend worden.
 28. Rorty, pp. 86/87.
 29. Voorzover ik weet bestaat in de Nederlandse taal alleen het meervoud 'universalia'.
 30. Er wordt nog wel eens opgemerkt dat psychologen alleen zouden werken met uitspraken waarin niet sprake is van invloed die omgevingsfactoren op het menselijk handelen uitoefenen, zie noot 15.
 31. De stelling is niet absurd wanneer b.v. met de uitspraak 'De omgeving bepaalt het normenpatroon van de kinderen' beweerd wordt dat de ouders dit normenpatroon bepalen.
 32. Ik wil hier verwijzen naar J. W. N. Watkins die o.a. via een identieke gedachten-gang de opvatting van het z.g. methodologisch holisme (of metafysisch holisme) ontzenuwt. Zie: J. W. N. Watkins, 'Historical explanation in the social sciences', in: *The British Journal for the philosophy of science*, 1957/1958, pp. 104-118. Ik doel hier op de volgende passage: 'That the human mind develops under various influences the methodological individualist does not of course, deny. He only insists that such development must be explained 'innocently' as a series of responses by the individual to situations and not 'sinisterly' and illogically as a direct causal outcome of non-psychological factors whether these

are neurological factors, or impersonal sociological factors alleged to be at work in history'.

33. Durkheim, E., *Suicide: A study in sociology* (transl. J. A. Spaulding and G. Simpson), London, 1952, pp. 309-310.
34. Cuzzort, R. P., *Humanity and modern sociological thought*, London, New York, Sydney, Toronto, 1969, pp. 40/41.